

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 94(438)

Вадим Ореховський

ТОРГІВЛЯ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

У статті охарактеризовано торгівлю Стародавнього Єгипту. Автор відзначає, що зовнішня торгівля розвивалася набагато динамічніше, ніж внутрішня. Головними напрямками торгівельної активності населення країни виступали східне узбережжя Африки, Сирія, Крит. Зазначається, що досліджувати та освоювати нові території єгиптяни могли, спираючись на високий рівень суднобудування.

Ключові слова: Єгипет, мореплавство, торгівля, Середземне море, Ніл, суднобудування.

«Історія цивілізації є власне історія торгівлі». У певному сенсі можна погодитися із цими словами відомого вітчизняного економіста І. Вернадського. Дійсно, важко віднайти такий період в історії людства, коли торгівля (більшою чи меншою мірою) не впливала б як на життя великих спільнот, так і окремих індивідів. Виникнувши у вигляді примітивних форм обміну у первісному суспільстві вона еволюціонувала до складних торгових взаємовідносин у сучасній світовій економіці XXI ст. В процесі розвитку обміну з'явилися такі невід'ємні атрибути цивілізації як гроші та міста. Ще важливіше за обмін матеріальними цінностями був обмін знаннями і досвідом. Саме розвиток торгівлі привів до появи цифр і букв, тобто до становлення писемності.

Перші відомості про існування торгових відносин доходять до нас за три з половиною тисяч років до нашої ери з регіону, який ми сьогодні називаємо Стародавнім Сходом. Одним із центрів його була давньоєгипетська цивілізація. Вона зародилася в середині IV тисячоліття до н.е. у долині Нілу і проіснувала майже три тисячі років, залишивши нащадкам величні здобутки матеріальної та духовної культури.

Історії давньоєгипетської цивілізації присвячений величезний масив наукових праць. Вони висвітлюють різні сторони життя населення Стародавнього Єгипту. В той же час, фундаментальних робіт, що торкаються єгипетської економіки в цілому (і торгівлі зокрема) не так вже і багато.

З-поміж найбільш відомих досліджень, присвячених історії господарського розвитку країни, необхідно відзначити працю англійського дослідника А. Лукаса «Матеріали та ремісничє виробництво Стародавнього Єгипту» [6]. Незважаючи на свій поважний вік вона і сьогодні зберігає своє наукове значення. Значне місце у дослідженні сільського господарства посідає робота радянського єгиптолога Є. Черезова «Техніка сільського господарства Стародавнього Єгипту» [13]. Певні відомості можна віднайти у роботах В. Ковальчука, М. Лазаровича, М. Сарая [4], В. Лісовицького [5], В. Якобчук, Ю. Богоявленської, С. Тищенко [15]. Однак це, передусім, підручники і посібники, де матеріал подається стисло і лаконічно. В останні роки інтерес до економічних проблем старожитніх цивілізацій Сходу зростає. Свідченням цього є публікація Л. Муравйової [8].

Таким чином, дослідження єгипетської цивілізації, її вплив на світову економіку, політику і культуру продовжує привертати увагу вчених. Це і визначило актуальність теми, обраної автором статті.

Виходячи зі сказаного, метою публікації є розкриття та характеристика основних напрямків торгівельної активності населення стародавнього Єгипту.

Основу економіки країни складало землеробство, що поєднувало іригаційні споруди з примітивною технікою обробки землі. Зростання продуктивності сільського господарства стало передумовою для розвитку ремесла. Єгиптяни вміло використовували різні матеріали (переважно місцевого походження) для виготовлення знарядь праці та предметів домашнього вжитку. За словами А. Лукаса: «... виробництво будівельних матеріалів – цегли, каменю, будівельного розчину і штукатурки – базувалося на місцевій сировині; глазур, скло і кераміка виготовлялися з місцевих єгипетських матеріалів; метали – золото і срібло та їх сплав електрон, – так само як руди, що застосовувалися для виплавки міді і свинцю, зустрічалися на території самого Єгипту; тваринні жири і бджолиний віск також отримували на місці; майже усі барвники являли собою природні матеріали або продукти їх переробки; коштовні і напівкоштовні камені, якими користувалися єгиптяни, були місцевого походження ...; те ж можна сказати і про усі декоративні ... породи каменю, за винятком обсидіану; єгиптяни виготовляли тканини і плели кошики, вірвовки і роґожі з

волокна місцевих рослин; ... усі продукти харчування, головним чином хлібні злаки, овочі, зелень, рослинна олія, плоди, мед, м'ясо і риба, вироблялися у самому Єгипті» [6, с. 697–698].

Єгипетські міста були не тільки ремісничими, але і торговельними центрами. На ринках різноманітна місцева продукція збувалась за принципом товарообміну, рівними, на думку продавців, вартісними категоріями. Головною валютою виступало зерно, худоба, одяг, предмети вжитку, срібло і золото в залежності від місцевих умов [8, с.61].

Розвинутою була і зовнішня торгівля. Як зауважував А. Лукас: «хоча він (Єгипет – В.О.) був в основному автаркічною державою і не потребував підтримки ззовні відносно продуктів першої необхідності і лише в дуже незначній мірі – відносно предметів розкоші, все ж він не був повністю відірваний від решти світу» [6, с.697].

Торгові судна плавали уздовж берегів Сирії та Палестини і займалися передусім перевезенням з Лівану деревини, яку було б важко переправити іншим шляхом [6, с.699]. Головна роль ту відіграло місто Бібл – столиця азійських володінь Єгипту та їх головна військова база. Сюди стікалися товари з Єгипту і Межіреччя, він служив перевалочною базою усіх інших товарів Середземного моря з причини каботажного характеру плавання того часу. Саме володіння Біблом підносить Єгипет до групи найсильніших в економічному плані держав [7, с.56]. Інші судна ходили вниз Суецькою затокою і Червоним морем до сомалійських і аравійських берегів [6, с.699].

Повноводний Ніл, що перетинав країну з півдня на північ був одним із найбільш жвавих торговельних шляхів. Про місце цієї ріки у житті стародавнього Єгипту свідчить той факт, що завойовану Нубію в єгипетських текстах називали жалюгідною, оскільки тут не було води [8, с.58]. Єгиптяни склали карту освоєної ними частини Нілу, простеживши його течію більш ніж на 2 000 км. Завдяки цьому вони досягали Нубії, і контактували з островами Егейського моря та островом Крит [3, с. 21].

З центральної частини країни починався караванний шлях, що вів до Червоного моря, а звідти до країни Пунт. Місцезнаходження останньої і до сьогоднішнього дня є предметом наукових дискусій серед вчених. Ще у XIX ст. видатний російський єгиптолог В. Голєніщев звернув увагу на відомий єгипетський твір «Казка про потерпілого». Під час бурі гине єгипетський корабель. Лише один з його екіпажу зміг врятуватися і потрапив на загадковий Зміїний острів, де жив дивовижний змія, який іменував себе «Володарем Пунту». В. Голєніщев висловив припущення, що «острів змія», можливо, відповідає острову Сокотра, розташованому в Індійському океані, біля входу до Аденської затоки. Серед інших варіантів – невеликий острів Св. Джона, розташований у Червоному морі недалеко від Адена [9, с.81]. Більшість сьогоднішніх дослідників вважають, що країна Пунт – це територія сучасного Сомалі і Ємену. Головними предметами вивезення з Пунта були раби, золото, чорне дерево, слонова кістка і ароматичні смоли миррових дерев [3, с. 21].

Безумовно, що для таких мандрів необхідні були відповідні засоби пересування. Річкове суднобудування розвивалося у єгиптян дуже рано. Перевезення Нілом здійснювалося на плотках з папірису (деревини у країні не вистачало). Існували й більш досконалі типи суден, наприклад плоскодонні кораблі, довжиною 10–16 метрів. Рухалися вони як за допомогою вітрил, так і ланцетоподібних весел. Кількість останніх коливалась від 8 – до 26 з кожного борту. Для керування судном використовували від 2 до 5 кормових весел. Чисельність команди могла перевищувати 60 чоловік [14, с. 88–89]. У згаданій «Казці про потерпілого» головний герой зазначає: «Я спустився до моря (і сів) на корабель ста двадцяти ліктів довжини і сорока ліктів ширини. На ньому було сто двадцять відбірних єгипетських моряків. Чи дивилися вони на небо, чи дивилися вони на землю, – їх серця (завжди) були відважніше левових.

Вони передбачали бурю, перш ніж вона гряне, і грозу, перш ніж вона вибухне» [10, с. 31].

Професійна група човнярів мала велике значення для функціонування єгипетської держави. Човни і човнярі сприяли успішному господарюванню, з їх допомогою здійснювалося перевезення товарів та освоєння нових земель. На думку російського вченого-правознавця В. Томсинова, «... тільки наявність достатньої кількості воїнів на човнах дозволяла тому або іншому верховному володареві контролювати процеси, що відбувалися на державній території. Становлення у Стародавньому Єгипті об'єднаної держави та підтримка її єдності і сили було би неможливим без використання човнів, а також цивільних та військових човнярів» [11, с.156].

Однак, повернемося до країни Пунт. Єгипетські папіруси свідчать, що вже з часів Стародавнього царства єгиптяни не лише знали про неї, але і відправляли туди експедиції. Раби – пунтійці зустрічалися в Єгипті вже за часів IV династії. У одного з синів царя Хуфу був пунтійський раб. При фараонів V династії Сахурі була відправлена експедиція до Пунту, яка доставила в Єгипет смолу мирри та електрум. При царі Ісесі з Пунту, привезено карлика для «танців бога». При фараонів Пепі II (VI династія) чиновник Ананхет був вбитий «жителями пісків» на березі моря під час спорудження корабля, що призначався для відправки до країни Пунт. При цьому ж фараонів

була відправлена експедиція до Пунту на чолі із помічником скарбника Чечі. Нарешті, експедиція в Пунт була здійснена і при Сенусерті II [1, с. 49–50].

Є відомості, що в 2750 р. до н.е. єгиптянин Ханну очолив експедицію на узбережжі Червоного моря. Діставшись до порту Косейру мандрівники попрямували до загадкової країни Пунт. Коли Ханну повернувся до Єгипту, він розповів наступне про свою подорож (повний «звіт» висічено на скелі): «Я був посланий, щоб провести кораблі до країни Пунт і привезти звіди пахоців для фараону. Я відправився з міста Коптос. Його величність дав мені команду озброєних людей, що походили з південної країни Тебайда. Я прибув в порт Себа і там збудував вантажні кораблі, щоб відвезти назад різні товари. І я приніс багату жертву биками, коровами і козами. І коли я повернувся з Себи, у мене були товари, знайдені мною в портах Священної Країни (Пун-та). Я повернувся назад по дорозі через Уак і Роан і привіз з собою коштовні камені для храмів. Така справа була здійснена уперше відколи існують фараони.» [2, с. 6–7].

Слава про казково багату країну Пунт жила у століттях і надалі. Майже через тисячу років після подорожі Синухета, в 1493 р. до н.е. за повелінням цариці Хатшепсут, що проживала у Фівах, до цієї країни була відправлена одна з найбільш масштабніших експедицій.

Цариця любила розкішні будови. Найвеличнішою із споруджених за часи її правління споруд став храм Дейр-ель-Бахри, побудований на честь бога Аммона. На терасі цього храму Хатшепсут побажала посадити мирру, відому з Біблії рослину, яка проте не зустрічається в Єгипті. Доставляли її з Пунту. Оракул бога Аммона повелів негайно виконати волю цариці і зажадав «розвідати дороги в Пунт» і привезти звіди мирру. Для плавання до Пунту спорядили 5 великих 30-весельних кораблів – «найбільший караван в цю країну, про який ми маємо відомості». У плаванні брав участь царський посол [12, с. 27].

Пунтіїці були вражені прибуттям єгиптян. Їм здалося, що таємничі прибульці спустилися до них з самого неба, прийшовши по сонячній дорозі [1, с. 52].

Зображення і написи, що збереглися на стінах Дейр-ель-Бахрійського храму, дають уявлення про товари, привезені єгиптянами в Пунт, а також і вивезених звіди. Біля фігури єгипетського «царського посла» зображені «дари», привезені для богині Хатхор, «володарки Пунту». Це – золоті кільця, намиста, ланцюжки, кинджали та бойові сокири [1, с. 53].

У свою чергу єгипетські кораблі навантажуються «... дивовижними витворами країни Пунт, всілякими прекрасними деревними матеріалами країни бога, купами смоли мирри і ... деревами мирри, чорним деревом і справжньою слоновою кісткою, необробленим золотом з країни Аму, благовонними деревами «тишепс» і «хесит», ароматною смолою, ладаном, чорною фарбою для очей, павіанами, мавпами, борзими собаками, шкурами леопардів і рабами разом з дітьми їх...» [12, с. 23].

Розвиток торгівлі сприяв появі системи грошового обігу. З давніх часів мірилом оцінки усього, що продавалося, була абстрактна грошова одиниця шетіт. Один шетіт прирівнювався до певної кількості драгоцінних металів. Згодом на зміну шетіту прийшла нова вагова одиниця – дебен (круг, кільце). У епоху Рамзесів додалася мінова одиниця кедет. В різний час мінялося співвідношення цих одиниць. При XVIII династії один дебен прирівнювався до 91 г срібла, а кедет складав 1/12 його частина (7,1 г). При XIX і XX династіях кедет складав 1/10 частину дебена, що прирівнювалося до 9,1 г металу або коштовних каменів. При Рамзесах мірою вартості, разом із сріблом і золотом, стала служити мідь [8, с. 61].

Цікавою особливістю єгипетської торгівлі було те, що писемні джерела, визначаючи різні верстви населення, не згадують про купців та торговців. В той же час, описуючи сановників або чиновників, в них неодноразово зазначається, що серед обов'язків останніх є доставка з інших країн різних товарів [11, с. 160].

Становище дещо змінюється в епоху «Нового царства». Саме тоді, на думку В. Томсінова, «...можна говорити про існування в староегипетському суспільстві соціальної групи торговців, але її становище у соціальній ієрархії було дуже низьким. Великомасштабна, така, що приносила великі прибутки торгівля була прерогативою єгипетської знаті, державних сановників. Іншим же верствам населення залишалася лише дрібна, повсякденна торгівля на території самого Єгипту» [11, с. 164].

Таким чином, давньоєгипетська економіка досягла високого рівня розвитку. Основними її складовими було землеробство, що базувалося на потужній іригаційній системі та розвинуте ремесло. Успіхи господарського розвитку сприяли росту торгівлі. Внутрішня торгівля Єгипту поступалася за обсягом зовнішній з тієї простої причини, що кожна провінція країни забезпечувала свої потреби сама, виробляючи самостійно усе необхідне для життя. Зовнішня торгівля розвивалася більш швидкими темпами. Цьому сприяли вигідне географічне розташування (на перетині Африки та Азії), наявність зручного водного шляху (р. Ніл) та високий рівень суднобудування.

Упродовж історії Єгипет жваво торгував з Сирією, Критом, східним узбережжям Африки. Активна торгівля велась із країною Пунт. Грошовий обіг був ще слабо розвинутий. Мірилом цінності зазвичай виступало зерно, худоба іноді одяг, рідше мідь, ще рідше срібло або золото. Товарно-грошові відносини в умовах жорсткої державної регламентації розвивалися украй повільно. Міжнародна торгівля контролювалась фараоном, який (разом із єгипетською знаттю та державними сановниками) отримував левову частку доходів від цього виду діяльності.

Список використаних джерел

1. Авдиев В. И. Военная история древнего Египта. Т. II. М.: Изд-во АН СССР, 1959. 218 с. 2. Згурская М. П., Корсун А. Н., Лавриненко Н. Е. Загадки истории: географические открытия. Харьков: Фолио, 2011. 378 с. 3. История туризма: Сборник / Составители Макаренко С.Н., Саак А. Э. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2003. 94 с. 4. Ковальчук В. М., Лазарович М. В., Сарай М. И. История экономики та економічної думки: [Навч. пос.]. К.: Знання, 2008. 647 с. 5. Лісовицький В. М. Історія економіки та економічної думки: [Навч. пос.]. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 220 с. 6. Лукас А. Материалы и ремесленные производства Древнего Египта / Перевод с английского Савченко Б.Н. М.: Изд-во иностранной литературы, 1958. 746 с. 7. Мовчан В.А. История Средиземноморья в контексте теории экономических столиц // Экономикс. 2013. № 1. С. 55–68. 8. Муравьева Л.А. Финансово-экономическое развитие Древнего Египта // Международный бухгалтерский учет. 2012. № 6 (204). С.57–64. 9. Орехов Р. А. Женщина в образе фараона // Восточная коллекция. 2006. № 4 (27). С.77–84. 10. Сказки и повести Древнего Египта / Перевод и комментарии Лившица И. Г. Л.: Ленинградское отделение изд-ва «Наука», 1979. 286 с. 11. Томсинов В. А. Государство и право Древнего Египта. М.: ИКД «Зерцало-М», 2011. 512 с. 12. Хеннинг Р. Неизвестные земли. Перев. с нем.: Л. Ф. Вольфсон и Р. З. Персиц. Т. I. М.: Изд-во иностранной литературы. 1961. 516 с. 13. Черезов Е. В. Техника сельского хозяйства Древнего Египта: Конспект лекций. Черновцы: Изд-во Черновицкого гос. ун-та, 1968. 103 с. 14. Штенцель А. История войны на море в ее важнейших проявлениях с точки зрения морской тактики. Ч. I. Петроград: Типография Морского Министерства, 1916. 332 с. 15. Якобчук В. П., Богоявленська Ю. В., Тищенко С. В. Історія економіки та економічної думки: Навч. посіб. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 476 с.

References

1. Avdiev V.I. Voennaja istorija drevnego Egipta [Military history of ancient Egypt]. T. II. M.: Izd-vo AN SSSR, 1959. 218 s. 2. Zgur'skaja M.P., Korsun A.N., Lavrinenko N.E. Zagadki istorii: geograficheskie otkrytija [Riddles of history: geographical discoveries]. Har'kov: Folio, 2011. 378 s. 3. Istorija turizma: Sbornik [The history of tourism: Compilation] / Sostaviteli Makarenko S.N., Saak A. Je. Taganrog: Izd-vo TRTU, 2003. 94 s. 4. Koval'chuk V. M., Lazarovych M. V., Saray M. I. Istorija ekonomiky ta ekonomichnoyi dumky [History of Economics and Economic Thought]: [Navch. pos.]. K.: Znannya, 2008. 647 s. 5. Lisovyts'kyy V. M. Istorija ekonomiky ta ekonomichnoyi dumky [History of Economics and Economic Thoughts]: [Navch. pos.]. K.: Tsentr navchal'noyi literatury, 2004. 220 s. 6. Lukas A. Materialy i remeslennye proizvodstva Drevnego Egipta [Materials and handicraft production of Ancient Egypt] / Perevod s anglijskogo Savchenko B.N. M.: Izd-vo inostrannoji literatury, 1958. 746 s. 7. Movchan V.A. Istorija Sredizemnomor'ja v kontekste teorii jekonomicheskikh stolic [History of the Mediterranean in the context of the theory of economic capitals]. Ekonomiks. 2013. № 1. S.55–68. 8. Murav'eva L.A. Finansovo-ekonomicheskoe razvitie Drevnego Egipta [Financial and economic development of Ancient Egypt]. Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchet. 2012. № 6 (204). S.57–64. 9. Orehov R.A. Zhenshhina v obraze faraona [Woman in the Image of a Pharaoh]. Vostochnaja kollekcija. 2006. № 4 (27). S.77–84. 10. Skazki i povesti Drevnego Egipta [Tales of Ancient Egypt] / Perevod i kommentarii Livshica I.G. L.: Leningradskoe otdelenie izd-va «Nauka», 1979. 286 s. 11. Tomsinov V.A. Gosudarstvo i pravo Drevnego Egipta [State and Law of Ancient Egypt]. M.: IKD «Zercalo-M», 2011. 512 s. 12. Henning R. Nevedomye zemli [Unknown lands]. Perv. s nem.: L.F. Vol'fson i R.Z. Persic. T. I. M.: Izd-vo inostrannoji literatury. 1961. 516 s. 13. Cherezov E.V. Tehnika sel'skogo hozjajstva Drevnego Egipta: Konspekt lekcij [Technology of Agriculture of Ancient Egypt: Lecture notes]. Chernovcy: Izd-vo Chernovickogo gos. un-ta, 1968. 103 s. 14. Shtencel' A. Istorija vojny na more v ee vazhnejshih projavlenijah s tochki zrenija morskoi taktiki [The history of the war at sea in its most important manifestations from the point of view of naval tactics]. Ch.I. Petrograd: Tipografija Morskogo Ministerstva, 1916. 332 s. 15. Jakobchuk V. P., Bohoyavlens'ka Yu. V., Tyshchenko S. V. Istorija ekonomiky ta ekonomichnoyi dumky [History of Economics and Economic Thought]: Navch. posib. K.: «Tsentr uchbovoyo literatury», 2015. 476 s.

Wadym Orehowskyi

TRADE OF ANCIENT EGYPT

Trade of Ancient Egypt is described in the article. An author marks that foreign trade developed far more dynamically than internal. The east coast of Africa, Syria, Crete came forward as main directions of trade activity of population of country. Marked, that to investigate and master new territories Egyptians could, leaning on the high level of shipbuilding.

Key words: Egypt, seaworthiness, trade, Mediterranean, Nile, shipbuilding.